

**Recenzja pracy doktorskiej Pani magister Joanny Stankowskiej pt.
„Jakość statusu społecznego klasy średniej - analiza pamiętników
bezrobotnych 2016 / 2017 i pamiętników okresu pandemii Covid 19 - 2020/
2021 napisanej pod kierunkiem prof. Arkadiusza Karwackiego,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Filozofii i Nauk
Społecznych, Toruń 2026, stron 307.**

Przedmiotem recenzji jest dysertacja poświęcona klasie średniej w kontekście jakości i zmian statusu społecznego. Temat wpisuje się w badania dotyczące struktury społecznej, ruchliwości społecznej, procesów stratyfikacji i nierówności społecznych. Praca jest pisana z perspektywy socjologicznej, ale niektóre jej wątki dotyczą również polityki społecznej. Problematyka pracy jest niezwykle interesująca z punktu widzenia przemian polskiego społeczeństwa w ostatnich dekadach w kontekście transformacji ustrojowej, a także szerzej zmian cywilizacyjnych, kulturowych, społecznych, technologicznych i na rynku pracy. Ciekawym zabiegiem metodologicznym jest zastosowanie metody / techniki badań poprzez analizę pamiętników bezrobotnych, a także pamiętników osób doświadczających pandemii COVID 19. Wykorzystanie badań pamiętnikarskich w części empirycznej jest oryginalnym zabiegiem, bo chociaż znanym w polskiej socjologii od czasów dwudziestolecia międzywojennego to jednak współcześnie coraz rzadziej stosowanym i wykorzystywanym.

Struktura pracy jest rozbudowana i składa się z Wprowadzenia, 10 rozdziałów merytorycznych, Wniosków końcowych i Bibliografii. Trzy pierwsze

rozdziały dysertacji dotyczą teoretycznych ram procesów zmian społecznych i kulturowych jakie obserwujemy na świecie i w Polsce, a także w państwach europejskich. Rozdział czwarty to prezentacja metodologii badania własnego a rozdziały 5 do 10 ukazują istotne ustalenia wynikające przede wszystkim z analizy i interpretacji pamiątek, ale także z szerszego kontekstu badań naukowych prowadzonych przez innych autorów.

Zaproponowany układ i struktura pracy są logiczne, czytelne a zastosowana konwencja prezentacji treści nie budzi większych zastrzeżeń, chociaż niektóre rozdziały mogłoby mieć bardziej rozbudowaną strukturę wewnętrzną. O ile rozdziały teoretyczne ukazują szerokie ramy zagadnień aksjologii i aspiracji klasy średniej w perspektywie nowoczesności i przemian cywilizacyjnych, a także w procesach zmian społecznych strukturalnych i w obrębie rodziny, to rozdziały praktyczne i empiryczne dotyczą konkretnych już strategii statusowych wobec potrzeb egzystencjalnych jednostki, potrzeb prokreacyjnych, realizacji potrzeb funkcjonalnych, potrzeb psychicznych oraz w relacji jednostka - państwo.

Zastosowanie takiej struktury pracy wskazuje na kontekstowe i transgresyjne, szerokie traktowanie problematyki pracy i przyjęcie perspektywy makro spojrzenia i metaanalizy na zagadnienie związane z przemianami klasy średniej i czynników wpływających na te zmiany. Z pewnością było to zadanie bardzo trudne i wymagające jak na poziom doktoratu, ale Autorka dysertacji poradziła sobie z tym wyzwaniem, chociaż oczywiście można byłoby niektóre wątki pogłębić czy też przedstawić je z dodatkowymi argumentami. Niemniej wysoko trzeba ocenić tę część opracowania. Przegląd poglądów znanych i uznanych socjologów przypomina nam przy okazji dorobek socjologii w omawianej kwestii.

Drobne uwagi mogą dotyczyć Wprowadzenia do pracy, które wydaje się zbyt ogólne i lakoniczne. Jest ono niewykorzystane w kontekście przedstawienia wyraźnego celu pracy oraz krótkiego opisu metodologii dla całości dysertacji, a także szerszego wprowadzenia w problematykę pracy. Te deficyty są na szczęście

ujęte w treści następnych rozdziałów, w tym teoretycznych - które dobrze wprowadzają czytelnika w szerokie spektrum zagadnień, które dotyczą perspektyw, przemian i rozwoju klasy średniej. Autorka w pierwszych 3 rozdziałach dysertacji w sposób szeroki, z wykorzystaniem wielu źródeł naukowych, prezentuje przemiany systemu wartości w czasach nowoczesności i postnowoczesności wskazując na tendencje indywidualistyczne i zmianę aspiracji jednostek w kontekście przemian społecznych. Autorka przywołuje tu czołowych światowych socjologów, ale także ukazuje badania polskich naukowców, którzy zajmowali się przemianami społecznymi na tle transformacji ustrojowej w Polsce. Z treści dysertacji dowiadujemy się, że krystalizuje się nowy wzorzec klasy średniej i nowe relacje jednostki ze społeczeństwem i jego instytucjami. Autorka dysertacji odwołując się do klasyków światowej i polskiej socjologii i prezentując ich poglądy nt. oceny rzeczywistości i aktualnych trendów precyzyjnie formułuje i nazywa procesy zachodzące w społeczeństwie, gospodarce i na rynku pracy. Wprawdzie recenzentowi zabrakło trochę odniesień do dorobku Zygmunta Baumana to jednak przegląd literatury, badań i opinii w kontekście procesów rozwojowych i modernizacyjnych stanowi dobrą postawę do analizy procesów zachodzących w ostatnich czterech dekadach.

Na uwagę zasługuje fakt, że Autorka dysertacji opisując przemiany w strukturze społecznej w pierwszych rozdziałach nie przyjmuje jednej definicji klasy średniej a raczej odnosi się do wielowymiarowych zmian i procesów społecznych wpływających na różnorodne postrzeganie klasy średniej i jej cech jako grupy społecznej. Pewnym deficytem pierwszych 2 rozdziałów jest zbyt małe wiązanie tytułowych zagadnień (kategorii pojęciowych) z opisywanymi procesami co dawałoby bardziej spójny, scementowany i holistyczny obraz analizy badanej problematyki.

Mocną stroną pierwszej części dysertacji jest jednak to, że treści prezentowane w rozdziałach 1-3 pokazują wielowymiarowe i wieloaspektowe procesy przemian, które mają wpływ zarówno na zmianę struktury społecznej jak

również na przemiany w obrębie samej klasy średniej. Trzeba podkreślić, że Autorka dysertacji swobodnie porusza się po teoriach, koncepcjach i kategoriach pojęciowych charakterystycznych dla socjologii teoretycznej i stosowanej, a jedynie czego zabrakło recenzentowi to to, że w dużej części materiał bazuje na literaturze i koncepcjach sprzed dwóch, trzech dekad. Recenzentowi zabrakło trochę odniesień do bardziej współczesnych koncepcji przemian struktur społecznych, także w dobie nowych form niepewności, a także rozwoju technologii czy kryzysu relacji i więzi społecznych. Zauważenie przez Autorkę pracy współczesnej myśli filozoficznej, chociażby prac Byung-Chul-Hana jest pozytywnym przykładem, że także współcześnie mamy bardzo ciekawe refleksje dotyczące kondycji społeczeństwa i jego struktur. Tym niemniej rozdziały teoretyczne wprowadzające w problematykę pracy trzeba ocenić wysoko jako opanowanie i prezentację szerokiej literatury przedmiotu, jak również jako diagnozę wyjściową do analiz prezentowanych w kolejnych częściach pracy.

W rozdziale metodologicznym Autorka dysertacji definiuje i operacjonalizuje podstawowe pojęcia, które stanowią bazę do prowadzenia badań jakościowych z wykorzystaniem pamiętników. Chodzi tu o takie pojęcia jak: wartości, aspiracje, normy zachowań, strategie adaptacyjne, status społeczny, pozycja społeczna, jakość życia, potrzeby społeczne czy dobrostan i dobrobyt. Pojawia się również definicja klasy średniej, a także argumentacja dotycząca Inspiracji teoretycznych. Autorka formułuje cel badania jak również stawia pytania badawcze - nie formuje natomiast wyraźnych hipotez lub tez, które podlegałyby weryfikacji. Zapewne jest to świadoma decyzja, która wymagałaby komentarza.

Autorka dokonuje tu wprowadzenia do zastosowanych technik pozyskiwania materiału badawczego, ukazując polskie tradycje tego typu badań i wskazując zalety, ale również ukazując ryzyka związane z tego typu podejściem. Na uwagę zasługuje fakt, że podstawą empiryczną rozprawy doktorskiej stanowią pamiętniki zebrane podczas dwóch konkursów organizowanych przez Instytut

Gospodarstwa Społecznego we współpracy z Instytutem Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Pozyskiwanie pamiętników w ramach konkursów ma wieloletnią tradycję w działalności Instytutu Gospodarstwa Społecznego przy SGH i cieszy fakt, że doktorantka kontynuuje te tradycje, związane z analizą pamiętników - co wskazuje na ciągłość wykorzystywania tej metody w badaniach społecznych. Autorka analizując klasę średnią dobrała pamiętniki osób bezrobotnych posiadających wykształcenie i status społeczny, który kwalifikuje je do klasy średniej. Osobną grupą były osoby doświadczające pandemii COVID 19, które również zaklasyfikowała do tak zwanej klasy średniej. Zastosowanie analizy pamiętników w dysertacji przyjęło charakter badań jakościowych.

Badania właściwe polegały na szczegółowej analizie tekstów pamiętników. Autorka przeanalizowała 109 pamiętników bezrobotnych oraz 225 pamiętników osób które przeżywały falę pandemii COVID 19. Analiza i interpretacja treści pamiętników dotyczyła kilku ważnych zagadnień wokół których Autorka badań stworzyła opis dotyczący przemian w obrębie klasy średniej. Zagadnienia te dotyczyły takich obszarów jak: aspiracje edukacyjno-zawodowe, samorealizacja, poczucie dobrostanu i dobrobytu, stabilność zatrudnienia i finansów, zabezpieczenie potrzeb mieszkaniowych, realizacja potrzeb zdrowotnych i rekreacyjnych, podejmowanie decyzji o posiadaniu potomstwa, podział obowiązków w gospodarstwie domowym, potrzeby dydaktyczne i wychowawcze oraz reprodukcja statusu społecznego. Ważną częścią analiz i zastosowanych interpretacji była ta prezentująca różnorodne strategie osiągnięcia statusu społecznego. Autorka dokonała tu analiz dotyczących sytuacji na rynku pracy, prowadzenia własnej działalności gospodarczej, kreowania własnej drogi kariery i realizacji zmieniających się aspiracji. Analiza dotyczyła również relacji klasy średniej z państwem opiekuńczym i instytucjami samorządu terytorialnego. Wysoko oceniam tę część pracy biorąc jednak poprawkę, że bardzo trudno analizować i interpretować treści pamiętników pisanych z perspektywy subiektywnej przez autorów pamiętników. Uogólnianie i

wnioskowanie oraz próba obiektywizacji rzeczywistości społecznej wymaga refleksji, ale także odwagi w kreowaniu własnej autorskiej narracji i zawsze może być przedmiotem dyskusji naukowej. Zaletą treści tej części jest to, że Doktorantka w sposób bardzo ostrożny, wyważony i roztropny interpretuje treści pamiętników i zamieszcza w pracy dokładne cytaty na bazie których dokonuje swojej własnej projekcji.

Pracę kończy rozdział w którym Doktorantka eksponuje argumenty dotyczące maksymalizacji statusu społecznego w strategiach nowej klasy średniej, a także w którym wskazuje na różne wymiary jakości statusu społecznego. Tym samym wyczerpuje ona w tym fragmencie pracy i zamyka temat wpisany w tytuł dysertacji. Jest to również przekonująca i ciekawa część pracy.

Oceniając całość dysertacji trzeba podkreślić, że opracowanie stanowi autorski wkład w rozwój nauki jako istotna wartość dodana, poszerzająca naszą wiedzę nt. klasy średniej i przemian w jej obrębie. Wkładem w naukę jest zaproponowanie typologii statusów społecznych Polaków. Autorka definiuje tu - ludzi sukcesu, maksymalistów pod presją, strażników dawnych zasad, przeciętniaków płynących z prądem, poszukujących indywidualistów, a także osoby zmarginalizowane. Jest to oryginalna propozycja bazująca na przeprowadzonych przez Autorkę analizach. Ciekawa jest też propozycja prezentowana w Podsumowaniu dotycząca jakości statusu klasy średniej gdzie Autorka pokazuje wymiary zbieżności dla 3 różnych poziomów i kategorii klasy średniej.

Piszący tę recenzję wyraża pogląd, że **prace doktorskie spełniają w naukach społecznych współcześnie dwie funkcje** – po pierwsze stanowią warsztatowe przetarcie dla adeptów nauki, którzy na tym etapie doskonalą swój warsztat naukowy i poprzez przygotowanie dysertacji rozwijają swoje kompetencje naukowo- badawcze – po drugie natomiast poprzez treść pracy doktorskiej wnoszą do nauki swój „drobny”, ale jednak wkład merytoryczny,

który stanowi wartość dodaną do tego co już wiemy i tym samym wypełniają pewną lukę, którą napęłniamy nową wiedzą. Doktorantka swoim doktoratem obie te funkcje wypełnia – doskonali swój warsztat badawczy i jednocześnie wypełnia pewną lukę związaną z deficytem wiedzy nt. klasy średniej w Polsce.

Przy czym trzeba zauważyć, że rozdział prezentujący Wnioski i praktyczne zastosowanie wyników badania mógłby być zdaniem recenzenta rozszerzony i pogłębiony wskazując na główne ustalenia pracy, rekomendacje i implikacje dla praktyki społecznej, ale także dla nauki w kontekście dalszych prac naukowych nad klasą średnią. Autorka nie wykorzystuje trochę swoich analiz do prezentacji końcowych uogólnień a szkoda, bo można byłoby pokusić się tu o pewne wnioski końcowe i konkluzje mające implikacje na przyszłość.

W Bibliografii Autorka prezentuje blisko 200 pozycji książkowych i artykułów naukowych, a także źródeł internetowych co pokazuje, że odpowiednia kwerenda została dokonana.

Podsumowując całość dysertacji chcę podkreślić, że praca doktorska Pani mgr Joanny Stankowskiej stanowi oryginalny temat badawczy i że Autorka poradziła sobie warsztatowo, jak również intelektualnie, z trudnym do uchwycenia zagadnieniem klasy średniej, wskazując na szerokie procesy zmian kulturowych i cywilizacyjnych, a także stosując metodę analizy pamiętników jako oryginalną technikę badawczą mającą swoje piękne tradycje, ale niestety coraz mniej wykorzystywaną w naukach społecznych.

Dysertacja zarówno w swojej treści jak i zastosowanej metodzie broni się, choć jak każda praca naukowa ma ona także swoje słabsze strony. Dotyczą one kwestii niewykorzystania Wprowadzenia i Zakończenia do szerszego ukazania kontekstu wyboru problematyki pracy, jak również do prezentacji głównych ustaleń i wniosków. W rozdziałach wprowadzających zabrakło częstszych odniesień stricte do klasy średniej, a także do statusu społecznego jako kategorii analitycznych. Warto w przyszłości byłoby doskonalić technikę „cementowania treści” z główną myślą przewodnią pracy, która wynika z tytułu tematu

opracowania. Z drugiej jednak strony Autorka w sposób bardzo szeroki, kompleksowy i precyzyjny opisała wszystkie procesy, które mają wpływ na zmiany w strukturze społecznej pokazując umiejętność korzystania z badań wielkich socjologów europejskich, jak również polskich i w sposób profesjonalny, rzetelny i skrupulatny prowadziła wywód, który wskazuje na jej elokwencję, erudycję jak również umiejętność prowadzenia opisu i narracji.

Wprawdzie w niektórych częściach pracy Doktorantka odnosi się nadmiernie do tych samych autorów i źródeł, nie wskazując bardziej współczesnych poglądów socjologów, ale nie umniejsza to w żaden sposób ogólnej, pozytywnej oceny dysertacji.

Podsumowując stwierdzam, że skierowana do mojej recenzji praca doktorska broni się od strony konstrukcji i przyjętej struktury, zaproponowanych pytań badawczych, konsekwencji w zastosowaniu odpowiednich metod i technik badawczych, jak również jest poprawna w kontekście analizy i interpretacji subiektywnych treści, które wynikają z pamiętników.

Z uwagi na powyższe rekomenduje Radzie Naukowej o dopuszczenie Pani magister Joanny Stankowskiej do dalszych procedur związanych z uzyskaniem stopnia doktora w naukach społecznych.

(-) Mirosław GREWIŃSKI

